



SOLIQ TEKSHIRUVLARINING NAZARIY ASOSLARI

Xaliqova Shohista Ne'matullayevna

Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi tinglovchisi

Davlat moliya nazoratining sohalaridan biri soliq munosabatlari sohasi bo'lib, davlat tomonidan soliq nazorati amalga oshirilishini taqozo etadi. Bunday nazorat moliya nazoratiga xos jihatlarga, biroq ayni paytda o'ziga xos xususiyatlarga ham ega. Soliq nazoratining o'ziga xos jihati shundaki, u davlat moliya nazoratiga nisbatan torroq faoliyat doirasida amalga oshiriladi. Davlat moliya nazoratining obykti moddiy ishlab chiqarish va nomoddiy sohada, moliya tizimining barcha bo'g'inlarida moliyaviy resurslarni shakllantirish va ulardan foydalanishda yuzaga keladigan pul munosabatlari bo'lsa, soliq nazoratining obykti soliq munosabatlari, ularning huquqiy bazasi hisoblanadi.

Soliq munosabatlari davlat (soliq nazorati subyektlari) bilan soliq subyektlari - shaxsiy mablag'lari hisobidan soliqlar to'lash huquqiy majburiyati yuklatilgan yuridik va jismoniy shaxslar o'rtasida yuzaga keladi. Soliq munosabatlaridan avval soliq nazorati subyektlari tomonidan belgilangan normalar, qoidalar doirasida nazorat funksiyalarini amalga oshirish uchun tegishli shart-sharoitlarni yaratishga doir (boshqaruv, huquqiy) chora-tadbirlar tizimi qabul qilinishi mumkin.

Soliq nazoratining maqsadi soliq qonunchiligi buzilishini aniqlash, ularga chek qo'yish, soliqlar va yig'implarning to'liqligi va o'z vaqtida to'langanligi to'g'risidagi ma'lumotlarning ishonchliligini ta'minlash, shuningdek, amalga oshirilgan operatsiyalar va xatti-harakatlarning qonuniyligini tekshirish hamda soliq to'lovchilarni javobgarlikka tortishdan iborat. Shu bilan birga, soliqlar soliq nazoratining elementi sifatida iqtisodiy xavfsizlikning muhim tarkibiy qismidir, chunki ular iqtisodiy tizimning barcha darajalarini iqtisodiyotning xavfsiz holatini ta'minlash imkonini beradigan moliyaviy resurslar bilan ta'minlaydi.

Soliq nazorati - bu soliq qonunchiligiga rioya etilishini tekshirish bo'yicha chora-tadbirlar majmui, shuningdek, iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlaydigan va tashkilotning iqtisodiy faoliyati faktlariga faol ta'sir ko'rsatadigan omildir.

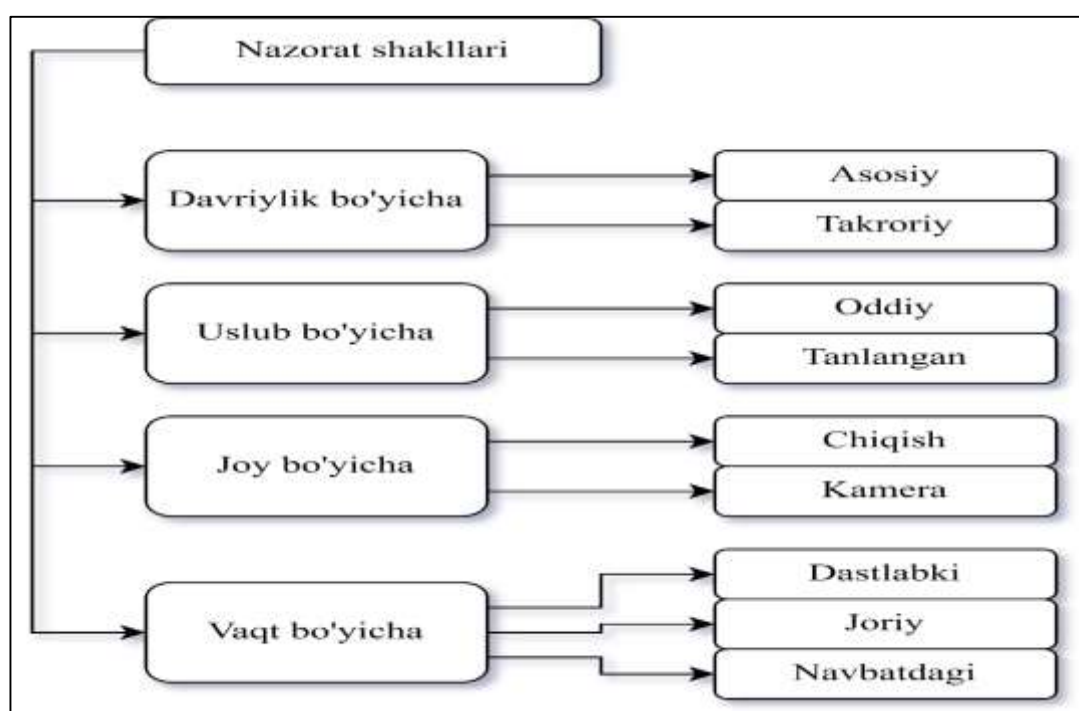
Soliq organlari soliq nazoratini amalga oshiruvchi, korxonadan soliq qonunchiligini buzish faktlarini aniqlagan holda, korxonadan soliq imtiyozlaridan maqsadli foydalanilganligini, davlat va munitsipalitetlar oldidagi moliyaviy majburiyatlarning bajarilishini tekshirib, davlat daromadlarini shakllantirish o'rnatadi va tegishli nazoratni ta'minlaydi.

Soliq tekshiruvlarining shakllari va usullarini belgilash alohida masala hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining tegishli moddalariga ko'ra soliq nazorati soliq tekshiruvlari, soliq to'lovchilar, soliq agentlari va yig'im to'lovchilardan, sug'urta mukofotlari to'lovchilaridan tushuntirishlar olish,

buxgalteriya hisobi va hisobot ma'lumotlarini tekshirish, daromad (foyda) olish uchun foydalaniladigan binolar va hududlarni tekshirish orqali amalga oshiriladi.

Soliq tekshiruvi soliq nazoratining eng samarali shakllaridan biridir. Soliq tekshiruvlari stol tekshiruvlariga bo'linadi - soliq idorasida o'tkaziladigan va barcha soliqlar bo'yicha tekshiruvlarni qamrab oladigan tekshirishlar va joyida o'tkaziladigan tekshirishlar – soliq to'lovchida o'tkaziladigan va faqat deklaratsiya qilingan soliqni tekshirishni qamrab oladigan tekshirishlarga bo'linadi¹.

Shunga asoslanib, nazariy jihatdan soliq nazoratining turli shakllarini tasniflash mumkin bo'lgan asosiy yo'nalishlarni aniqlash mumkin (1-rasm).



1-rasm. Soliq nazorati klassifikatsiyalari².

Birlamchi soliq nazorati soliq to'lovchiga nisbatan birinchi marta ma'lum vaqt oralig'ida zarur chora-tadbirlarni amalga oshirish bilan tavsiflanadi. Takroriy soliq nazorati, agar tekshirish bir soliq to'lovchiga nisbatan va bir xil turdagi soliqdarga nisbatan bir necha marta o'tkazilgan bo'lsa, zarur.

Uzluksiz soliq nazorati bilan har xil turdagi buxgalteriya hisobining tegishli shakllaridagi hujjatlar va yozuvlarning butun hajmi uzoq vaqt davomida tekshirilishi kerak, tanlangan nazorat esa birlamchi hujjatlarning faqat bir qismini, odatda qisqa vaqt ichida tekshirishni o'z ichiga oladi.

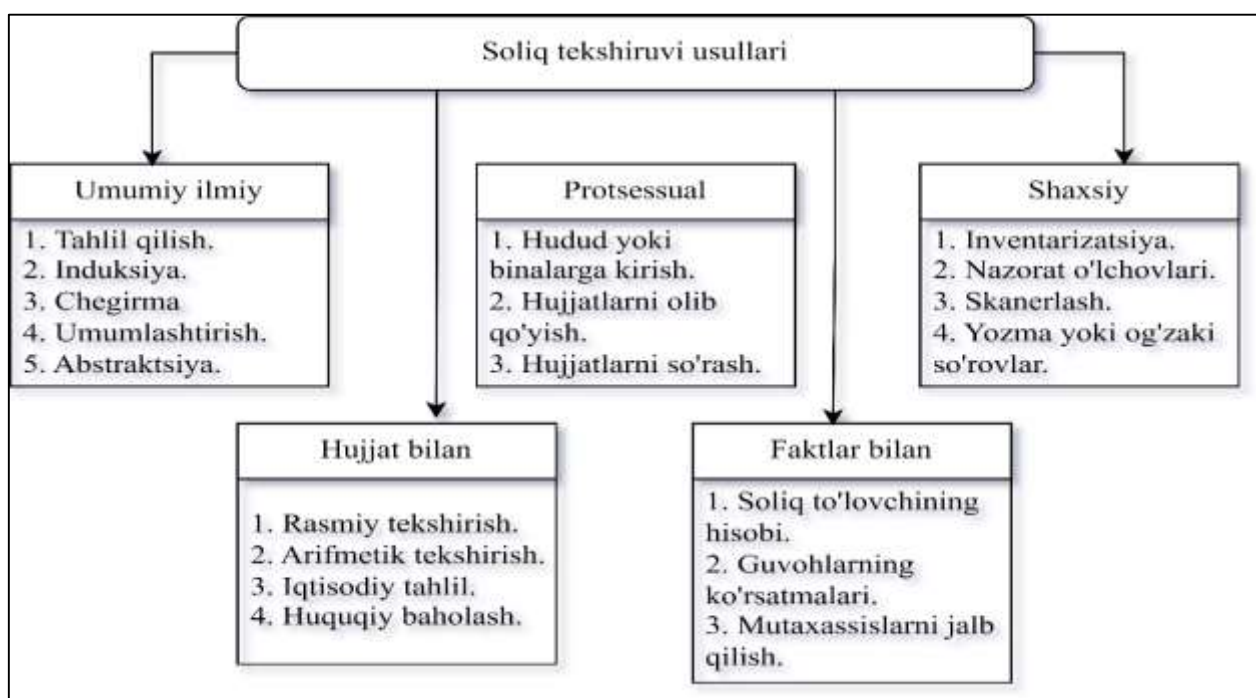
Amalga oshirish vaqtiga ko'ra, dastlabki soliq nazorati hisobot davridan oldin amalga oshiriladigan, joriy - hisobot davrida amalga oshiriladigan va hisobot davri

¹ ABEBE H. ASSESSMENT OF TAX AUDIT PRACTICE AND ITS CHALLENGES: IN THE CASE OF LARGE TAXPAYERS OFFICE, ERCA : дис. – St. Mary's University, 2017.

² Ayt Khozhina G., Miller A. State tax control strategies: Theoretical aspects // Contaduría y administración. – 2018. – T. 63. – №. 2. – C. 0-0.

tugaganidan keyin amalga oshiriladigan keyingi soliq nazoratiga ajratiladi. Shakllarning har biri soliq tekshiruvining muayyan shaklini o'tkazishning o'ziga xos xususiyatlari ta'siri ostida shakllanadigan o'ziga xos usullarga ega. Ushbu usullar diagramma shaklida taqdim etilishi mumkin (2-rasm).

Amalda, u yoki bu usul deyarli hech qachon individual ravishda qo'llanilmaydi. Soliq tekshiruvlari davomida bir nechta tur va usullar birlashtiriladi. Tekshirilayotgan sub'ekt faoliyatining o'ziga xos xususiyatlariga, uning soliq tizimiga, umuman tekshirish turiga va, xususan, tekshirish predmetiga, shuningdek, boshqa ko'plab omillarga qarab, bir (yoki bir nechta) eng ko'p belgilanishi mumkin. qolganlar orasida ustunlik qiladi.



1.2-rasm. Soliq tekshiruvi usullari³.

Hukumatimiz tomonidan ishlab chiqilgan moliyaviy siyosat to'la va izchil amalga oshirilishi, iqtisodiyotning muhim ustuvor tarmoqlarining belgilab berilishi hamda ularni rivojlantirish bo'yicha barcha imkoniyatlarning safarbar etilishida moliyaviy nazorat o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Davlat moliya nazoratining o'ziga xosligi shunda namoyon bo'ladiki, uning faoliyat sohasi va tekshiruvlar obykti moliyaviy munosabatlar hisoblanadi. Moliyaviy nazorat moliyaga xos tekshirish funksiyasini amalga oshirish shakli hisoblanadi. Aynan moliya moliyaviy nazoratning maqsadi va mazmunini belgilab beradi. E.A.Voznesenskiy moliyaviy nazoratning o'ziga xosligini ta'kidlab, moliyaviy nazoratning bevosita obykti - ijtimoiy mahsulot qiymati taqsimlanishini aks ettiruvchi pul jamg'armalarini shakllantirish va ulardan foydalanish jarayonlarini ekanligini aytadi. Biroq,

³ Rossing C. P. Tax strategy control: The case of transfer pricing tax risk management //Management Accounting Research. – 2013. – T. 24. – №. 2. – C. 175-194.

nazarimizda, bozor munosabatlari sharoitida soliq nazorati obyektiga berilgan bunday tavsif to'liq emas.

O'zbekiston Respublikasining "Soliq to'g'rida"gi qonuni Soliq nazorati subyektlari (soliq inspeksiyalari) zimmasiga korxonalar (mulkchilik shaklidan qat'i nazar) va fuqarolarning soliqqa tortish va pul mablag'larini davlat daromadiga o'z vaqtida hamda to'liq safarbar etish maqsadlariga qaratilgan pul mablag'lari harakati bilan bog'liq turli pul hujjatlari va hisobotlarini tekshirish majburiyatini yuklaydi. Soliq nazorati subyektlari zimmasiga yuridik va jismoniy shaxslar, shuningdek, mansabdor shaxslar davlat pul jamg'armalarini shakllantirish bilan bevosita bog'liq bo'lmagan, balki mazkur jarayon infratuzilmasini yaratuvchi amaldagi qonunlar va me'yoriy hujjatlarga rioya etishini tekshirish (masalan, xo'jalik yurituvchi subyektlarni aniqlash va ro'yxatga olish, tadbirkorlik faoliyatini ro'yxat olish qoidalariga amal qilish, nazorat-kassa apparatlaridan foydalanish, litsenziyalashni nazorat qilish) vazifasi ham yuklatiladi. Shuni qo'shimcha qilish joizki, soliq nazorati subyektlari soliqlarni to'g'ri hisoblash va ularni o'z vaqtida to'lashni nazorat qilish jarayonida soliq qonunchiligini buzgan yuridik, jismoniy va mansabdor shaxslarni moliyaviy hamda ma'muriy javobgarlikka tortish to'g'risida qaror qabul qilishi mumkin.

2021-yilda soliq nazorati jarayonida 15 000 dan ortiq huquqbuzarlik holatlari aniqlanib, 1,2 trillion so'm miqdoridagi soliq majburiyatlari qayta tiklandi. Ushbu nazoratlar soliq to'lovchilarning xisobot berish jarayonidagi xatolarni aniqlash va tushumlarni oshirishni maqsad qiladi. O'zbekiston Respublikasida 192 500 ta soliq to'lovchilardan 78 foizi kichik va o'rta biznes subyektlariga to'g'ri keladi, bu esa moliyaviy nazoratning samaradorligini yanada oshirishni talab qiladi.

Soliq tekshiruvlari bir necha turlarga bo'linadi, jumladan, kamerali soliq tekshiruvi, sayyor soliq tekshiruvi va soliq auditi. Kamerali soliq tekshiruvi jarayonida 2021-yilda 7000 ga yaqin soliq to'lovchidan 40 milliard so'm soliq tavakkalari aniqlangan. Sayyor soliq tekshiruvi esa ishlab chiqarish joyida amalga oshiriladi, bu jarayonda 2020 yil davomida 2000 dan ortiq soliq to'lovchilarning hisobotlaridan 250 milliard so'mga yetadigan kamchiliklar aniqlanib, ularning hisobotlari qayta ko'rib chiqilgan.

Soliq auditi jarayoni yuqori riskli soliq to'lovchilarning moliyaviy faoliyatini qat'iy nazorat qilishga qaratilgan. 2022 yilda yuqori riskli deb hisoblangan sub'ektlar orasida 15% tekshirilgan bo'lib, jami 500 milliard so'm soliq tushumlari qayta tiklangani kuzatildi. O'zbekiston Respublikasida soliq sistemasi zamonaviy texnologiyalar bilan yangilanmoqda, misol uchun, 2022 yilda soliq to'lovchilarning 30% o'z deklaratsiyalarini onlayn tarzda taqdim etdi.

Ushbu jarayonlarni raqamlashtirish va avtomatlashtirish, soliq organlarining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. 2021 yil yakuni bo'yicha, 30 000 ga yaqin soliq to'lovchilarning monitoring natijalariga ko'ra, 150 milliard so'm jazolar belgilangan. Statistika ma'lumotlariga ko'ra, 2023 yilda soliq

sozlashlarida yangi texnologiyalarni joriy etish maqsadida 100 milliard so‘m ajratilgan, bu esa soliq nazorat tizimini yanada kuchaytiradi.

Shuningdek, O‘zbekistonda soliq nazoratini rivojlantirish doirasida yangi infratuzilma va boshqaruv tizimlari joriy etilmoqda. 2023 yil boshida Davlat soliq qo‘mitasi tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlar natijasida, soliq qonunchiligida kamchiliklar va xatolarni tahlil qilish asosida takliflar ishlab chiqildi. Bu takliflar 2024-yilgacha soliq huquqini takomillashtirish va foydalanuvchilarga qulayliklar yaratish maqsadida qabul qilinishi kutilmoqda⁴.

Natijada, soliq tekshiruvlarining samaradorligini oshirish, soliq qonunchiligiga amal qilishni ta‘minlash va davlat byudjetini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Bularning barchasi O‘zbekistonning iqtisodiy barqarorligini ta‘minlash va rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Shunday ekan, soliq nazoratining tejamkor va malakali boshqarilishi iqtisodiy o‘sishga va xalq farovonligiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi «O‘zbekiston-2030» Strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi gi PF-158-son Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami, 2019 yil yanvar.
3. Сборник №1 Нормативных документов по налоговому законодательству Республики Узбекистан. ГНК, РКИЦ, Ташкент, 2017.

⁴ [tps://gov.uz/oz/soliq](https://gov.uz/oz/soliq)